

AKÇAKOCA (BOLU) YÖRESİ DEVONİYEN YAŞLI SEDİMANTER SERİLERİ KİL MINERALOJİSİ ve İLLİT KRİSTALİNİTE YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Clay Mineralogy and Illite Crystallinity Studies of Devonian Sedimentary Series in Akçakoca (Bolu) Region

FAZLI ÇOBAN İ.T.Ü. Maden Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü, İstanbul

ÖZ: Bu çalışmada, Akçakoca yöresindeki Devoniyen yaşlı Kuşça formasyonundan alınan toplam 25 adet kayaç örneğinin kil mineralalleri belirlenmiş ve illit kristalinit dereceleri ölçülmüştür. Bölgede belirlenen esas kil mineralleri illit, klorit, kaolinit'tir. Elde edilen sonuçlara göre bölgedeki, Üst Silüriyen - Alt Devoniyen yaşlı Kuşça formasyonu diyajenez, ankimetamorfizma ve epimetamorfizma etkisiinde kalmıştır.

ABSTRACT: Clay minerals are determined and illite crystallinity degrees are measured. Total 25 rock samples picked up from Kuşça formation in Akçakoca (Bolu) region, which is in Devonian age. Main clay minerals determined in this region illite, chlorite and kaolinite. According to the results, Kuşça formation Upper Silurian - Lower Devonian aged, is undergone diagenesis epimetamorphism and anchimetamorphism.

GİRİŞ

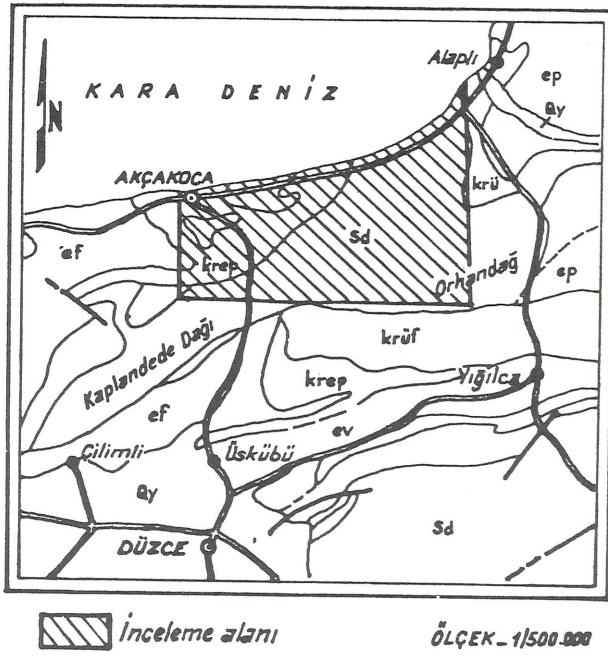
Bu çalışma, Akçakoca (Bolu) kuzeydoğusunda yer alan Üst Silüriyen - Alt Devoniyen yaşlı ince taneli tortul kayaçlardaki kil minerallerinin tanınması, illit kristalilik derecesinin X ışınları kırınımı yöntemiyle saptanarak bölgedeki diyajenez-metamorfizma geçişinin araştırılmasını amaçlamaktadır.

Çalışma alanı, Kuzeybatı Anadolu'da 1:25000 ölçekli Ereğli F26-c4/d4/d3/c3 paftalarında bulunmaktadır (Şekil:1). Bölgede Paleozoyik (Üst Silüriyen - Üst Devoniyen) temel kayaları üstelenen Üst Kretase - Alt Eosen aralığında çökELMIŞ yaklaşık 2000 metre kalınlıkta bir is-tif gözlenmektedir.

GENEL JEOLOJİ

Batı Karadeniz çevresi (özellikle Ereğli - Zonguldak çevresi) uzun senelerden beri birçok araştırmalara sahne olmuştur. İnceleme alanının kuzeydoğusunda yoğunlaşan bu çalışmaların büyük çoğunluğu kömür jeolojisi amaçlıdır.

Çalışma alanı ile ilişkili olarak, Karadeniz Ereğlisı

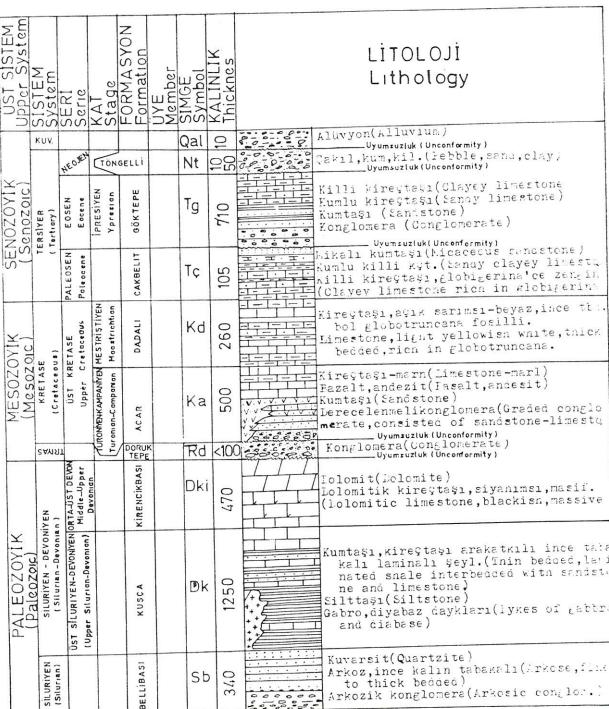
Şekil 1. Yer bulduru haritası

Figure 1. Location map

yöresinde "Arni (1931) Kretase'de çeşitli seviyeler ayırtlamıştır. Aynı yörede Atabek (1939) manganez ve demir cevherlerinin oluşumunu inceleyerek, Devoniyen'in kuvarsit, grovak ve killi şistlerden meydana geldiğini belirtmiştir. Bu yörede Egemen (1947) tarafından ilk defa Silüriyen'den bahsedilmiş ve daha önceleri Alt Karbonifer olarak bilinen kuvarsit, gre ve kırmızı şistlerin Üst Silüriyen, kalker, gri ve koyu renkli filatıtların ise Devoniyen yaşı oldukları belirlenmiştir. Aynı bölge için Tokay (1949) özellikle Kretase'yi ayrıntılı şekilde incelemiştir. Akçakoca - Düzce arasındaki bölgede de Ketin (1955) tarafından Paleozoyik masiflerinde benzer litolojili Silüriyen ve Devoniyen'den sözedilmiş ve Üst Kretase - Eosen devamlı serisinin Paleozoyik üzerinde diskordan olarak yeraldığı belirtilmiştir.

Bu çalışmaları takiben, Yalçın (1980), Dizer ve Meriç (1980-1981), Yergök ve diğerleri (1984) gibi araştırmacılar tarafından Karadeniz Ereğlisi ve Akçakoca bölgelerindeki çalışmalar değişik amaçlı olarak sürdürülmuştur.

İnceleme alanı için ayrıdedilen litostratigrafik birimler ve zaman aralıkları Şekil 2'de gösterilmiştir. Üst Silüriyen - Alt Devoniyen yaşlı ve çalışmanın asıl konusunu oluşturan Kuşça formasyonu ise aşağıda ayrıntılı biçimde tanıtılmıştır.

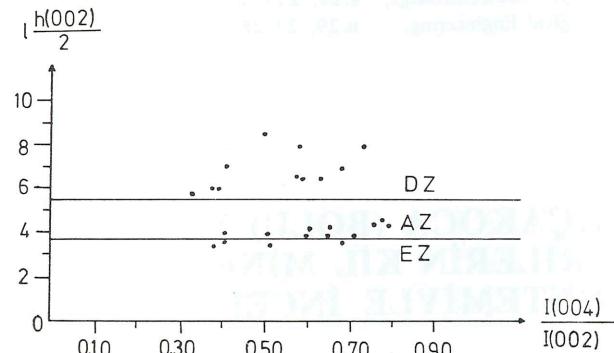

Sekil 2 . Çalışma alanının genelleştirilmiş stratigrafi isti

Figure 2. Columnar section showing stratigraphic of the study area

Kuşça Formasyonu

Bu çalışmada, Kuşça formasyonu adı, kireçtaşları arakanaklı şeyl, killi şeyl ve silttaşları ardalanmasından oluşan bir istif olarak tanımlanmıştır. İnceleme alanında geniş

Şekil 3. İlit kristallik derecesine göre zon sınırları

yayılıma sahip olan birim, bol otujenik piritli seviyeleri ile karakteristiktedir. Formasyon alta Siluriyen yaşlı Belli başı, üstte ise Orta Devoniyen yaşlı Kirencikbaşı formasyonu ile konkordan ve dereceli geçişlidir. Özellikle Karadeniz kıyısında karakteristik mostralalar veren birim içerdeği fosiller ve stratigrafik konumuna göre Üst Siluriyen - Alt Devoniyen yaşlı olarak değerlendirilmiştir. Kuşça formasyonu alt seviyelerinde yer yer diyoritik metagabro daykları ile kesilmiş olup, 1250 metre kalınlığındadır. Formasyonun siyah renkli şeyl seviyeleri, Ege-men (1947) tarafından tanımlanan Devoniyen yaşlı koyu renkli fillatlar ve Tokay (1949)'ın tanımladığı Alt Devoniven'deki killi sistelerin litolojik eşdeğeridir.

Seyl : Koyu siyah renkli, ince - çok ince tabakalı ve laminalli olan şeyller tabakalanmaya dik yönde gelişen kırık sistemleri ile parçalanmış durumdadır. Alt kesimle-rine görülen bol otujenik pirit üst kesimlerde azalır. Bu-nunla beraber, üste doğru renkte de bir açılma gözlenir. Çeşitli yönlerde gelişen ve 10 cm. kalınlığa varan kuvars damarları ile kesilmiş olan şeyller mikro, çapraz tabaka-lanma ve dereceli tabakalanma gibi sedimanter yapılar gösterir. Yer yer silisli özellik gösteren şeyllerin üst se-viyelerinde karbonat artışı belirgindir. Mikroskop ince-lemesinde ortalama 0,1 mm. boyutlu tanelerden oluşan kayaç örneklerinde esas bileşenler, düzensiz dağılımlı plutonik tip kuvars taneleri kil mineralleri, opak mineral ve bozmuş mika şeklindedir. Aksesuar bileşen olarak ise, % 5 oranında alkali feldspat, bitüm ve tabakalanmaya dik yönde dizilim gösteren pirit taneleri izlenmektedir. Üst seviyelerdeki örneklerde ise kil oranı ve karbonat artışı ile birlikte çok kötü korunmuş fosiller izlenir.

Kireçtaşısı: Şeyller ile ardalanmalı ve yanal geçişli kireçtaşları, biyosparit olarak adlandırılmıştır. Çoğunlukla kırmızımsı kahve renkli olan birim, ince-orta kalınlıkta tabakalanma gösterir. Yoğun demiroksitli mikrosparitik çimento içinde allokemlerin çoğuluğu fosil ve

fosil kavkı parçalarından oluşur. Biyosparitler yer yer detritik karakter göstermektedir.

Silttaşısı: Kahverengimsi-sarı renkli, ince tabaklı silttaşısı seviyeleri Kuşça formasyonu'nun üst kesimlerinde izlenmektedir. Tabakalanma yüzeyi ve sıstozite düzlemlerinde bol mika pullu olan silttaşları özellikle inceleme alanının güney kesimlerinde metasilttaşı özelliği gösterir. % 25-30 oranlarındaki keskin kenarlı yuvarlaklaşmamış kuvars taneleri silt boyutludur. % 5-10 oranlarında alkali feldspat ve % 45-50 oranlarındaki ince-uzun bazen aşırı büklümüş, yönlenmeli serisit, klorit ve nadiren izlenen (% 2-3) epidot şeklinde bileşime sahip olan silttaşları üst seviyelerinde killiseyller ile ardalanır. Karbonat oranının artması ve fosil içeriğinin değişmesi ile Kirencikbaşı formasyonuna geçiş gözlenir.

ÇALIŞMA YÖNTEMİ

İnceleme alanında Kuşça formasyonuna ilişkin derlenen örnekler, mineralojik-petrografik yöntemlerle incelenmiştir. 25 adet örnek kilboyutu bileşenlerin ayırtlanabilmesi amacıyla derlenmiş ve kil boyutu bileşenler ayırtlanmıştır. Daha sonra kil minerallerinin belirlenebilmesi için X ışınları difraksiyon analizleri yapılmıştır. Kil boyutu bileşenlerin ayırtlanması ve X ışınları toz difraktometresi ile kayıtlar, Hacettepe Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü Kil Ayırma Laboratuvarı ile İ.T.Ü. Maden Fakültesi X ışınları laboratuvarlarında gerçekleştirılmıştır.

X ışınları difraktogramları, normal, fırınlanmış, etilen glikollü ve hidranizli olmak üzere her örnektен 4 çekim ve diğer mineral prajenezlerini belirleyebilmek için yönlenmemiş toz numune çekimleri yapılarak elde edilmiştir. Çekim 40 Kv, 20 mA, Cu K α radyasyonu, Ni filtre, kart hızı: 1 cm/dak., gonyometre: 20=1°/dak. ve 40 Kv, 18 mA, Cu K α radyasyonu, kart hızı: 2 cm./dak., gonyometre: 2°/dak. şartlarında yapılmıştır.

Illit'in kristalinité derecesi olarak "illit mineralinin 002 pikinin 10 A°'daki refleksiyonunun yarı yüksekliğinden genişliğinin mm. cinsinden ölçümlü esas alınmıştır (Kubler, 1964, 1966, 1968). Ayrıca (004) refleksiyonları ile (002) refleksiyonları arasındaki oran hesaplanmış ve elde edilen değerler illit kristalinité derecesi diyagramında yerine konarak değerlendirilme yapılmıştır (Şekil 3).

KİL MINERALLERİ ve ÖZELLİKLERİ

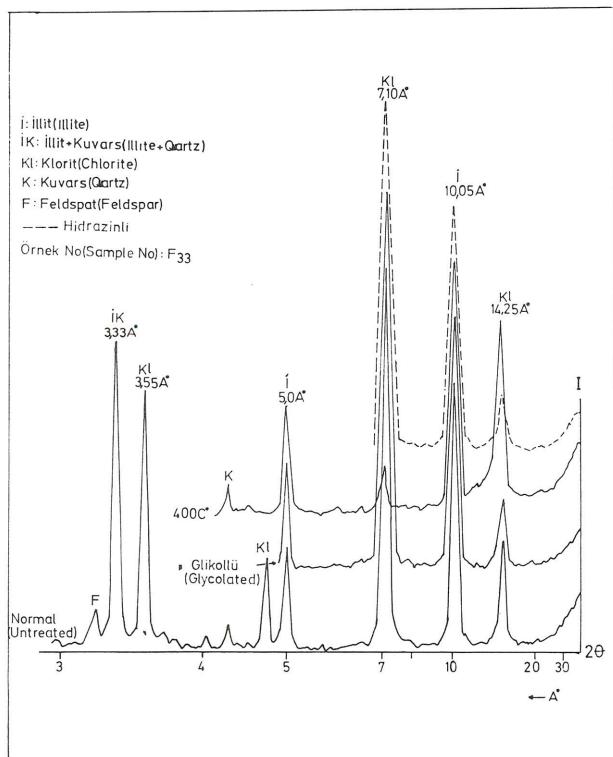
Üst Siluriyen - Alt Devoniyen yaşlı Kuşça formasyonunda belirlenmiş olan esas kil mineralleri illit, klorit ve kaolinitdir. Illit mineralinin varlığı 10 A°, 5 A° ve 3,35 A°'daki yansımaları ile saptanmıştır. Glikollü, hidrazinli ve fırınlama ile elde edilen illit piklerinde değişim görülmemiştir (Şekil 4).

Cizelge I: Kuşça formasyonuna ait örneklerin kil mineralojisi ve illit kristallik dereceleri. Ka: Kaolinit, I: Illit, K: Klorit, F: Feldspat, Ku: Kuvars, I4K+I4V: Klorit-Vermikülit karışık katmanı

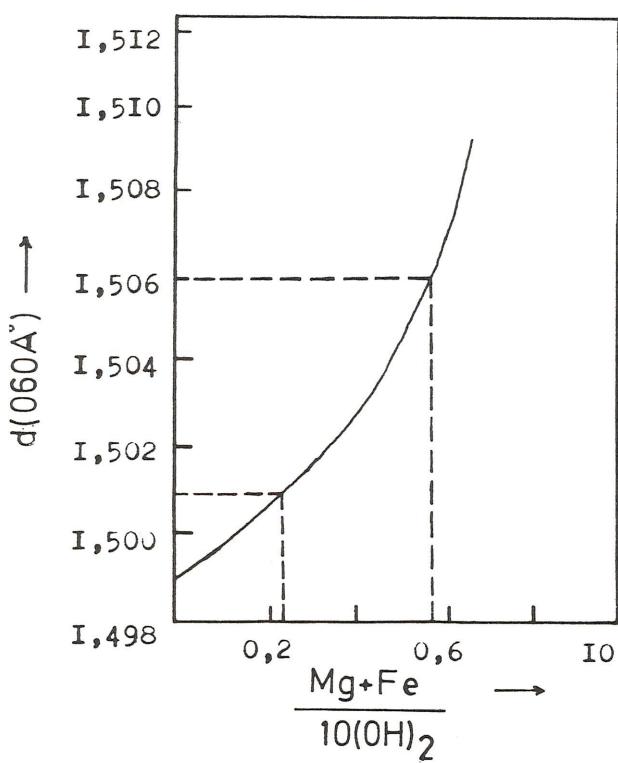
Ömek No	h(002)/2	I(004)/I(002)	Kil boyutu parajenezi
1) F33	3,00	0,38	Ka+I+K
2) ÖK15	4,00	0,42	I+K
3) ÖK20	3,5	0,42	I+K+(14K+14V)
4) K68	3,60	0,68	I+K+(14K+14V)
5) K12	3,80	0,72	I+K
6) F26	4,10	0,65	I+K
7) FK86	3,5	0,52	I+K+(14K+14V)
8) F40	3,80	0,60	I+K+Ka
9) F28	4,10	0,80	I+K
10) F36	4,20	0,75	I+K
11) F34	3,80	0,50	I+K+Ka
12) 4	3,85	0,65	I+K
13) F41	4,05	0,60	I+K
14) F24	4,10	0,78	I+K
15) F26	5,80	0,35	Ka+K
16) Fk38	6,00	0,40	I+Ka
17) FK30	6,15	0,60	I+Ka
18) 18	8,10	0,50	Ka+K
19) ÖK25	7,50	0,62	Ka+I
20) ÖK38	7,45	0,75	I+Ka+K
21) F49	6,85	0,67	Ka+I
22) ÖK50	7,00	0,46	Ka+F
23) F14	5,95	0,38	I(az)+Ka+F
24) F33-A	6,10	0,58	Ka+Ku
25) F50	6,50	0,64	Ka+K

Kesin olarak saptanan illit'in oktaedrik konumda içeriği toplam Mg+Fe'in belirlenebilmesi amacıyla önce $d_{(060)}$ değerleri hesaplanmıştır. Bu taramalara göre (55° ile 65° arasında) $d_{(060)}$ değerlerinin 1,503 ile 1,506 Å arasında değiştiği gözlenmiş ve mineralin dioktaedral karakterde olduğu belirlenmiştir (Şekil 5). Bu değerler daha sonra Maxwell ve Hower (1967) diyagramında yerine konarak illitlerin oktaedrik konumda içerdikleri toplam Mg+Fe'in 0,25 ile 0,58 arasında olduğu belirlenmiştir (Şekil 6).

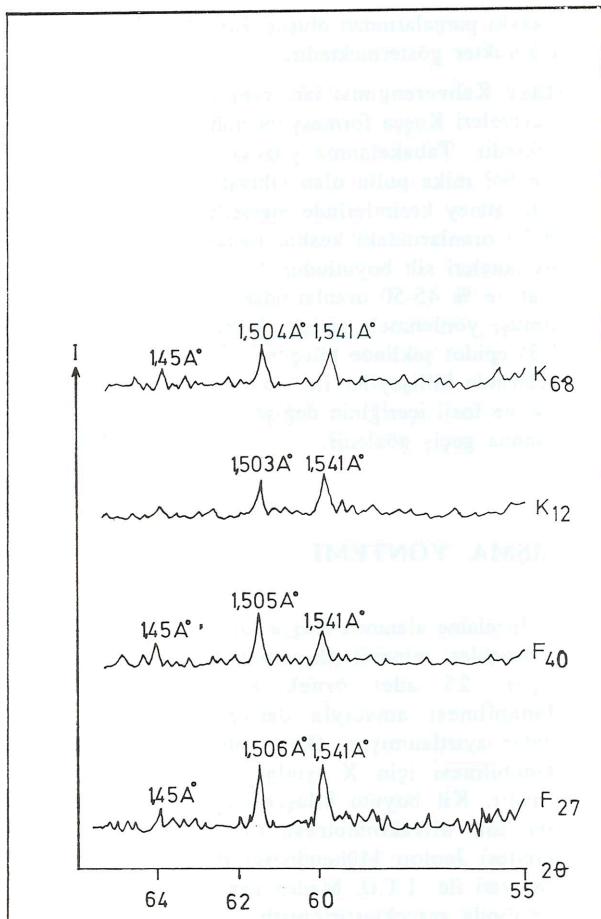
Klorit pikleri 14A°, 7A°, 4,7A° ve 3,5A°'larda elde edilmiştir. Normal çekimde elde edilen bu pikler glikol ve hidrazinli çekimlerde değişmemiştir, buna karşın 400 C°'de 4 saat ısıtma sonucunda ise bazı örneklerde 14A° piki ve özellikle 7A° pikinin çok zayıfladığı veya tümyle kaybolduğu görülmüştür (Şekil 7). Elde edilen klorit piklerinde (001) ve (003) refleksiyonlarının zayıf, (002) ve (004) yansımalarının ise şiddetli olduğu görülür (Şekil 8). Bu özellik, demirli kloritler için karakteristikdir. Kloritlere ait 14 A° piklerindeki değer değişimlerinin Si/Al oranındaki değişiklikten ileri geldiği bilinmektedir (Bannister ve Whitard, 1945). Formasyona ait örneklerde Si/Al oran değişimini belirleyebilmek amacıyla kloritlere ait Si/Al değişim grafiği çizilmiş ve oranın 3,90 ile 6,30 arasında olduğu görülmüştür (Şekil 9).

Şekil 5. Oktaedrik illitin diffraktogramları
Figure 5. Diffractograms of octahedral illite

Şekil 6. $d_{(060)}$ ile toplam ($Mg+Fe$) arasındaki ilişkiyi gösteren diagram.
Figure 6. Diagram showing the relation between $d_{(060)}$ with total ($Mg+Fe$)

Şekil 4. Illitin varlığını gösteren diffraktogramlar
Figure 4. Diffractograms showing the presence of illite

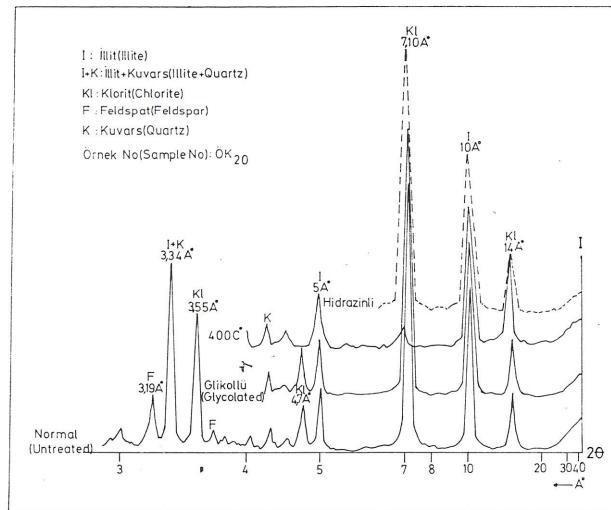
Çizelge I'de de görüleceği gibi, illit + klorit + ko-linit kilboyutu mineral parajenezi yanında tüm örneklerde kuvars + feldspat + (kuvars-illit) mineral parajenezi, bazı örneklerde ise kloritvermicülit karışık katmanı gözlenmektedir.

Elde edilen illit kristalinite dereceleri Şekil:3'deki diyagrama yerleştirildiğinde, 11 adet örnek diyajenetik zonda, 10 adet örnek ankimetamorfik zonda ve 4 adet örnekte epizonda bulunmaktadır. Diyagramdan da görüldüğü gibi, örneklerin büyük çoğunluğu diyajenetik ve ankimetamorfik zonlarda yer almaktadır.

YÖRÜM ve SONUÇLAR

İllit kristalinite derecesi yöntemi özellikle düşük dereceli metamorfizma olaylarında diyajenez metamorfizma geçişini saptamak amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Kubler, 1966 - Maxwell, 1967 - Donoyer De Segonzac, 1970) Son zamanlarda Türkiye'de özellikle Batı Pontillerde bu yöntemle ilgili çalışmalar yapılmıştır (Ataman ve diğerleri, 1977 - Yılmaz ve diğerleri, 1984 - Dilaver, 1984).

Şekil 7.

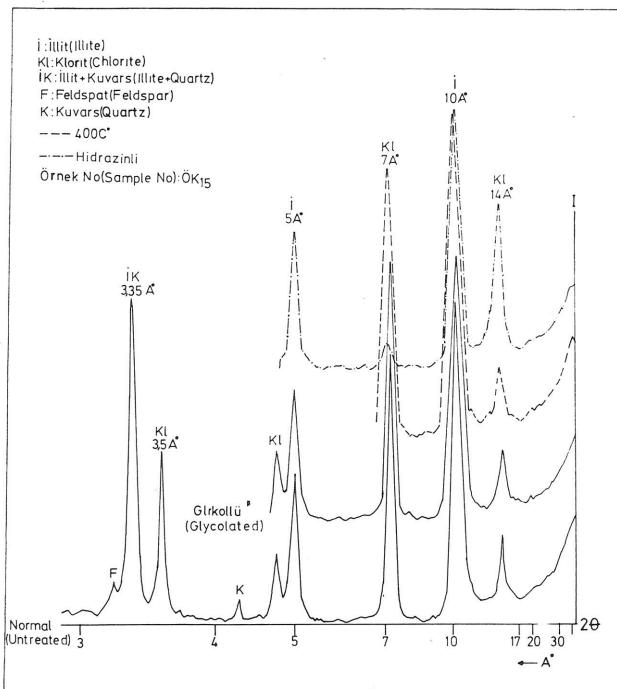

Şekil 7. Çalışma bölgesindeki sedimanter klorit difraktogramları

Figure 7. Diffractograms of sedimentary chlorite in study area

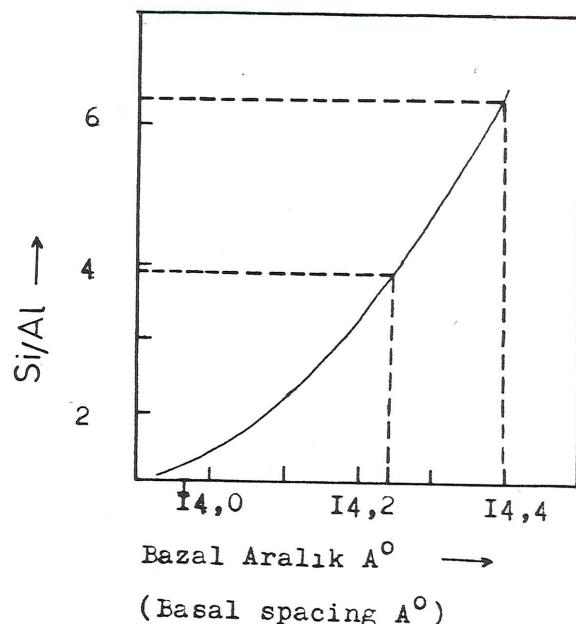
Bu çalışma, ilgili bölge (Akçakoca) için yapılan ilk çalışmadır. Yapılan incelemelerde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

1) İnceleme alanına ilişkin Kuşça formasyonunda yaygın kil mineralleri illit ve klorittir. Daha az oranda yaygın olanlar ise formasyonun farklı seviyelerindeki kaolinit ve kloritvermikülit karışık katmanıdır. elde edilmiştir:

Şekil 8. Kloritlerin (001), (002), (003) ve (004) yansımaları

Figure 8. Reflections of chlorites (001), (002), (003) and (004)

Şekil 9. Kloritlerin Si/Al oranının değişimini gösteren diyagram

Figure 9. Diagram showing variation of Si/Al ratio of chlorites

2) Değişik seviyelerde izlenen çok az muskovit, feldspat ve kuvars ise kil minerallerine eşlik eder.

3) Illite ait $10 \text{ } \text{Å}^{\circ}$ refleksyonunun $d_{(000)}$ değeri 1,503 ile 1,506 Å° arasında değişmektedir. Buna göre illitler yüksek oranda oktaedrik Mg+Fe içerir.

4) Elde edilen klorit pikleri sedimanter kloritlere ait özelliklere sahiptir. Demirli kloritleri karakterize eden piklerden (001) ve (003) pikleri kloritlerin iyi kristallemediklerini göstermektedir.

5) Klorit'e ait $14 \text{ } \text{Å}^{\circ}$ pikinin değişimleri Si/Al oranına bağlıdır. Si/Al oranının değişimi 3,90 ile 6,30 arasındadır. Si/Al oranı formasyonun alt seviyelerinde daha fazladır (sig ortam).

6) Muscovit +Klorit + Klorit-Vermikülit karışık katmanı şeklindeki mineral parajenezi epimetamorfik zondaki örneklerde karakteristikdir. Bu mineral parajenezi bölgede özellikle magmatik sokulumların (gabro-diyabaz) bulunduğu yörelerde gözlenir.

KATKI BELİRTME

Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi'nde yapılan doktora tez çalışma kapsamı dışındaki çalışmaların bir bölümünü oluşturmaktadır. Yazar, hocası sayın Prof.Dr.

M. Akartuna'ya teşekkürü bir borç bilir. Ayrıca, kil mineralleri çekimlerinde yardımında bulunan sayın Doç.Dr. N. Gündoğdu, değerli eleştirmilerinden yararlandığı sayın Doç.Dr. M. Yeniyol, çeşitli teknik konularda yardımında bulunan İ. Buzkan, F. Esenli ve M. Erdoğan'a teşekkürlerini sunar.

DEĞİNİLEN BELGELER

- ARNI,P., 1931, Zur stratigraphie und Tektonik der Kredeshichten Östlich Ereğli and er Schwarzmeerküste:Ecl.Geo.Hel.
- ATABEK,S., 1939, Zonguldak vilayeti Devrek ve Ereğli kazalarında demir ve manganez ihibarlarına ait raporlar: M.T.A Rapor No:902 (Yayınlanmamış).
- ATAMAN,G. ve diğerleri, 1977, Diyajenez - Ankimetamorfizma geçişinin illit'in kristallik derecesi ile araştırılması (Batu Pontidler'de Bir Deneme): H.Ü.Yerbilimleri Cilt:3, Sayı:1-2
- BANNISTAR,F.A.,WHITTARD,W.F.,1945,Magnesian Chamosite: Min. Magaz., 5.
- DİLAYER,T., 1984, Kastamonu Kuzeyindeki Dikmendağ Granitidinin Mineralojik-Petrografik ve Jeokimyasal İncelenmesi, H.Ü. Yük.Müh.Tezi, 66 (Yayınlanmamış).
- DİZER,A., MERİÇ,E.,1980-81,Kuzeybatı Anadolu'da Üst Kretase-Paleosen Biyostratigrafisi, M.T.A. Derg., Sayı:95/96.
- DUNOYER de SEGONZAC,G., 1969, Les mineraux argileux dans la diagenese passage metamorphisme: Memoire du service de la Carte Geol.Alsace et de Lorraine, 29,320 p.
- EGEMEN,R.M., 1947, Kdz. Ereğlisinde bulunan fosilli Üst Siluriyen tabakalarına dair not, T.J.K. Bül., C/s: I/I.
- GÜndoğu,M.N.,1982,Neojen yaşı Bigadiç sedimanter baseninin jeolojik,minerolojik ve jeokimyasal incelenmesi, H.Ü.Doktora Tezi (Yayınlanmamış).
- KETİN,İ., 1955, Akçakoca-Düzce bölgesinin jeolojik lövesi hakkında memuar,M.T.A.Rapor No: 2277 (Yayınlanmamış)
- KUBLER,B., 1964, Les argiles, indicateurs de metamorphisme Rev.Inst.Fr.Petrole, 19, 1093-1112.
- KUBLER,B., 1966, La cristallinité de l'illite et les zones tout a fait supérieures de métamorphisme, Etages tectoniques Colloque de Neuchatel, Ins.Geol.Univ.Neuchatel.
- KUBLER,B.,1968,Evaluation quantitative du métamorphisme par la cristallinité de l'illite, Etat des progrès réalisés ces dernières années, Bull.Centre.Rech.Pau. SNPA,2, 385 - 397.
- MAXWELL,D., HOWER,J., 1967, High grade diagenesis and low grade metamorphism of illite in the Precambrian belt series, Amer.Mineral., 52, 843-857.
- TOKAY,M., 1949, Ereğli-Alaplı-Kızıltepe-Alacaağzı dolayının jeolojisi, M.T.A. Rapor No: 1821.
- YALÇINER,N.,1980, Düzce-Akçakoca bölgesinin jeomorfolojis, Jeomorfoloji Derg., Sayı:9.
- YERGÖK,F. ve diğerleri,1984, Zonguldak çevresindeki Üst Krete yay volkanizmasının özellikleri,Jeomorfoloji Der. Sayı:12.